

1949.a. märtsisündmused küüditajate ettekannetes Tartu näitel

Pearu Kuusk

Kahtlemata on 1949.a. märtsiküüditamine üks enim uuritud lõike Eesti lähiajaloo. Peamist tähelepanu on arusaadavalt pälvinud väljasaadetute nimekirjad ning EK(b)P ja selle I sekretäri N. Karotamme roll suurkuriteo ettevalmistamises.¹ Vähem on käsitlemist leidnud küüditamise kui konkreetse operatsiooni korralduslikud ja tehnilised küljed. Põhjused on lihtsad, need ei saa kajastuda küüditatute mälestustes ning arhiivides pole vastavaid dokumente sageli säilinud. Seda enam tuleb hinnata materjale, mida hoitakse Eesti Riigiarhiivi filiaalis, Parteiarhiivis, Eesti NSV siseministeeriumi keskaparaadi fondis nr.17/1. Nimetatud fondi kahes mahukas säilikus nr.139 ja 140 sisaldub hulgaliselt huvitavat ja olulist teavet operatsiooni "Priboi" ("Murdlainetus") ettevalmistamise, läbiviimise ja esialgsete tulemuste kohta ning neile tuginebki põhiosas käesolev artikkel.² Muidugi kajastub dokumentatsioonis peamiselt ENSV siseministeeriumi (SM) tegevus, kuid tundes huvi just operatsiooni läbiviimise tehniliste küsimuste vastu, ei saa seda väga suureks miinuseks lugeda. Oli ju ENSV SM aktsiooni otseseks "tehniliseks teostajaks."³ ENSV Riikliku julgeoleku ministeeriumi (RJM) 1949.a. dokumentatsiooni Eesti arhiivides kahjuks pole, kuid suhteliselt hästi on seda 1992.a. "Õhtulehes" ilmunud artikliseerias refereerinud V. Pool.⁴

"1941, 1948 ja 1949.a. leidis aset teatud kategooriatesse kuuluvate inimeste väljasaatmine Leedu, Läti ja Eesti NSV-st."⁵ Nende sõnadega algab 1965.a. Moskvas koostatud tagasivaade küüditamise ajaloole Baltikumis, tõestades veelkord, et toonases NSVL sisepoliitikas polnud operatsioon "Priboi" midagi enneolematut. Elanikkonna vägivaldne ümberasustamine oli saavutanud hiiglaslikud mõõtmed juba 1930-ndatel aastatel, teenides oma kolme peamist eesmärki: maa vabastamine sissetoodavale tööjõule, kiire kolhoseerimine ning võimaliku vastupanu tasalülitamine. Juba 1948.a. küüditati ainuüksi Leedust ligikaudu 40 000 inimest, pärast mida polnud kindlasti raske ette ennustada ka Eesti rahva saatust. 28.jaanuaril võttiski NSVL MN vastu määruse "Abinõudest põllumajanduses Eesti, Läti ja Leedu NSV-s" ning juba järgmisel päeval ka otsuse nr. 390-138ss kulakute, bandiitide ja natsionalistide perekondade väljasaatmise kohta, kus ilmselt kohe määrati kindlaks ka küüditatavate perekondade üldarv 29 000.⁶

Moskva NSVL MN

NSVL SM

NSVL RJM

Op. "Priboi" staap Moskvas

NSVL RJM sisevägede juht Burmak

Op. "Priboi" staap Riias

NSVL julgeolekumin. aset. Ogoltsov

ENSV SM	ENSV RJM
Sisemin. Resev	Julgeolekumin. Kumm
NSVL SM volinik Rogatin	NSVL RJM volinik Jermolin

Tõhusale kogemustepagasile tuginedes pidid järjekordse deporteerimise Balti vabariikidest ette valmistama ja läbi viima NSVL RJM ja NSVL SM koos allüksustega. Jättes siinkohal kõrvale partei juhtiva ja suunava liini, oli tööjaotuse printsiip kahe ministeeriumi vahel lihtne – kogu operatsioon jagati mõtteliselt kaheks. RJM-le langes vastutus "Priboi" esimese osa eest, alustades nimekirjade koostamisest lõpetades väljasaadetavate arreteerimise ja ešelonide pealelaadimispunktidesse toimetamisega. SM seevastu oli kohustatud toime tulema ešelonide koostamise ning nende sihtpunktidesse saatmise ehk operatsiooni teise poolega. Töö paremaks koordineerimiseks moodustati Moskvas NSVL RJM-i sisevägede juhi kindralleitnant Burmaki juhtimisel operatsiooni ajutine staap. 5.märtsiks selgus SM järelepärimiste tulemusena, et Siberi tööstuspiirkondadesse on võimalik majutada täpselt 29 467 perekonda, mis tegelikult juba NSVL MN otsusega nr.390-138ss paika pandud suurusjärku silmas pidades oli muidugi ennustatav tulemus.⁷ 12.märtsil andis NSVL siseminister välja käskkirja nr.00225, mis sisaldas ministeeriumi töötajatele juba otseseid korraldusi operatsiooni läbiviimiseks.⁸ Kahtlemata koostati sarnane operatiivplaan ka NSVL RJM-i poolt ning selle elluviimine pandi samuti ministeeriumi Eesti, Läti ja Leedu allüksuste õlule. Kõik tähtsamad otsused langetatigi Moskva tasandil, vabariiklikku algatust ei olnud. "Priboi" otseseks juhtimiseks Baltikumis paigutati Riiga operatsiooni staap, eesotsas NSVL riikliku julgeoleku ministri asetäitja kindralleitnant Ogoltsoviga. On ülimalt tõenäoline, et just sealt saabus 13.märtsil ENSV RJM-ile ülesanne saata välja 7500 kulakute ja bandiitide perekonda.⁹ Tõepoolest, on vaevalt usutav, et initsiatiiv lähtus siinkohal Eestist. Oli ju Moskvas juba 1949.a.jaanuari lõpus paika pandud Baltikumist väljasaadetavate perede üldarv – 29 000. Nende jaotamine kolme liiduvabariigi vahel ei saanud seetõttu samuti lähtuda altpoolt ning ainuvõimalikuks variandiks oligi Riia peastaap. ENSV RJM-ile ja selle juhile B. Kummile jäi ülesandeks vaid nimetatud arvu jagamine maakondade vahel ning 17.märtsiks seda ka tehti.¹⁰

Nii ENSV SM-i kui ka RJM-i juurde loodi spetsiaalsed juhtimisstaabid, mille etteotsa kohalike ministrite kõrval kuulusid muidugi ka Moskvast komandeeritud volinikud – kindralmajorid Rogatin ja Jermolin. Kuigi kõikides juhistes rõhutati ministeeriumidevahelise koostöö tähtsust, kumab ettekannetest sageli läbi teatud ametkondliku rivaliteedi olemasolu ning ka hiljem prooviti operatsiooni ebaõnnestumisi pigem kolleegide kraesse veeretada. Samuti ei unustatud ainsaski ENSV SM-i ettekandes toonitamast suurt vastutulelikkust, millega anti operatsiooni ajaks RJM-i käsutusse 1275 SM-i ja miilitsatöötajat.

"Priboi" kavatseti Baltikumis läbi viia üheainsa päeva jooksul ning seetõttu pidid operatiivplaanid olema väga täpsed ja põhjalikud. Eestis olid need 17.märtsiks lõplikult valmis ning kõigisse maakondadesse komandeeriti ministeeriumidest volinikud, kes pidid suunama kohalike allasutuste tööd. ENSV SM-il tuli operatsiooni teostamise ajaks viia kõrgendatud valmidusse raudteeüksused, piirivalve, miilits, vanglad ning isegi tuletõrje. SM-i olulisimaks ülesandeks aga ešelonikomandode komplekteerimine, mis lõpetati alles 21.märtsiks. Vastavalt RJM-i poolt kavandatud 19 ešelonile ja 16 pealelaadimispunktile pandi paika ka 19 pealelaadimispunktide ja 19 ešelonide ülemat koos viimaste asetäitjatega operatiiv- ja varustusosalal. Kokku kuulus ešelonide koosseisu 76 ohvitseri, 456 konvoivägede sõdurit ning 57 meditsiinitöötajat - igasse ešelonile 1 arst ja 2 meditsiiniõde. Osad nimetatutest, sealhulgas 10 ešelonile ülemat ja kogu meditsiinipersonal komandeeriti Eestisse N. Liidu teistest piirkondadest.¹¹

Arvukat abijõudu vajas ka ENSV RJM, operatsiooni läbiviimise ajaks saabus Eestisse ainuüksi spetsialiste-operatiivtöötajaid ligi 1200.¹² Väljasaadetavate tabamiseks ja transportimiseks moodustati 1987 operatiivgrupp, kuhu kuulus 23 024 inimest - operatiivtöötajad ja sisevägede sõdurid, lisaks kohalik nõukogude- ja parteiaktiiv. Operatsioonikäsu saamisel tuli viivitamatult välja saata 2772 autot ja 12 400 vööri, kindlaks määrati teed ja liikumisskeemid.¹³

Võttes aluseks B. Kummi 17.märtsil 1949.a. koostatud plaanid, kuulus "Priboi" käigus Eestist väljasaatmisele määratud 7500 perekonda 22 326 inimest, reservi jäeti aga veel 1906 peret.¹⁴ Tartumaalt oli kavas deporteerida 1300 perekonda 4100 inimesega. Lisaks Tartule (ešelon nr. 97314) oli pealelaadimispunktideks määratud ka Elva (nr.97315) ja Jõgeva (nr.97311); kuid hiljem sattus tartumaalasi siiski ka Võru ja Veriora ešelonidesse. Tartu ešeloniga oli kavas igaveseks Siberisse eriasumisele saata 400 peret.

NSVL SM-i konvoivägede komandod saabusid Tallinna ajavahemikus 13.-20.märtsini ning majutati salaja. Ešeloniülemad, nende asetäitjad ja laadimispunktide ülemad instrueeriti Tallinnas põhjalikult SM-i juurde moodustatud juhtimisstaabi poolt ning varustati dokumendiblankettide, raha ja muu operatsiooniks vajaminevaga. 22.-24.märtsini transporditi ešelonikomandod 40 autol koos varustusega SM-i maakondlike ja valdadevaheliste jaoskondade juurde, kust nad operatsioonikäsu saamisel pidid vajadusel edasi sõitma lõplikesse sihtkohtadesse.¹⁵

Tartu ešeloni (97314) komando lahkus Tallinnast 23.märtsil 1949.a. kell 00.40 kolmel autol. Koosseisu kuulusid: SM esindaja, laadimispunkti ülem, ENSV SM MV ülema asetäitja, miilitsa alampolkovnik P.Vallik; ešeloni ülem, sõjavangilaagri nr.135 ülema asetäitja valve ja režiimi alal, kapten G.Kudrov; ešeloni ülema asetäitja operatiivalal, sõjavangilaagri nr. 135 ülema asetäitja, leitnant A.Jerohhin; ešeloni ülema asetäitja varustusosalal, sõjavangilaagri nr. 289 varustusosakonna vanemrevident, vanemleitnant A.Ovsjannikov; ešeloni arst sõjavangilaagrist nr.289, kapten G.Guljajev ning kaks meditsiiniõde Moskva oblastist Serpuhhovist, I.Tšepeljova ja M.Gerassimova. Konvoisse kuulusid 4 ohvitseri ja 24 sõdurit SM konvoivägedest.¹⁶

Viletsate teeolude tõttu ja tehnika süül kestis sõit Tartusse ligi 9 tundi, kohale jõudsid kolm autot 15 minutiliste vaheaegadega alles kella 9.30 ajal. Saabunud paigutati SM Tartu osakonna punanurka ja juba samal päeval osalesid pealelaadimispunkti ülem Vallik, ENSV SM esindaja Tartus major Selitrennikov ja SM Tartu osakonna ülem kapten Laas juhtiva koosseisu instrueerimisel, mille viis läbi ENSV riikliku julgeoleku ministri asetäitja Mihhailov.¹⁷

Järgmisel päeval 24.märtsil ettevalmistused jätkusid. SM-i Tartu osakonnal tuli operatsiooniajal oma jõududega tagada kord linnas, pealelaadimispunktis ja selle ümber. 23 SM Tartu osakonna operatiivtöötajat koos samal hommikul Tallinnast saabunud veel 20 SM-i inimesega anti RJM-i palvetele¹⁸ vastu tulles viimaste käsutusse ning nemadki instrueeriti juhtivate julgeolekutöötajate poolt. Tartumaal kokku eraldati nõnda SM koosseisust RJM-i kasuks 91 inimest ning neid kasutati operatiivgruppide komplekteerimisel. Kõikidest ülejäänud SM Tartu osakonna töötajatest moodustati (nagu mujalgi Eestis) reserv, et oleks võimalik "Priboi" läbiviimise ajal osutada abi RJM-i töötajatele. Etteruttavalt võib öelda, et neid reservüksusi Eestis tõesti ka kasutati.¹⁹

24.märtil oli viimane aeg eelseisvast operatsioonist informeerida ka teisi operatiivgruppide liikmeid: rahvakaitseväelasi ja nõukogude partei aktiviste. Sellega oli proovitud igati viivitada ning on teada, et eelseisva operatsiooni tegelikust ulatusest ja sisust polnud täpset ettekujutust SM-i ja RJM-i lihttöötajatelgi. See, et

käimas oli mingi imeliku nimega operatsioon, oli ülimalt tavaline. Vägede koondamist seletati õppuste, bandiitide likvideerimise, kolhooside ja sovhooside kevadkülviks valmisoleku kontrolli ning isegi teedeparanduse ja metsavarumisega. Sarnaselt seletati ka autode ja vooride liikumist. 24.märtsil kutsuti paiguti aktiivgi kokku hoopiski relvade kontrolli sildi all. Tartumaal, tõsi küll, tehti seda lihtsalt tähtsa teadaande teatavakstegemiseks.²⁰

Saladuskatet püüti hoida lõpuni, raadiojaamad saadeti vallakeskustesse ja koondamispunktidesse alles mõni tund enne operatsiooni algust ning enamasti talitati nõnda ka väljasaatmisele kuuluvate inimeste nimekirjadega.²¹ Operatiivgrupid ei jõudnud nii ruttu aadressidega tutvuda ja hiljem tekkisid sellest esimesed olulised viivitused. Ei tohi unustada, et kogu operatsioon pidi kava kohaselt läbi viidama üheainsa ööpäeva jooksul.

Vagunite õigeaegse olemasolu eest Tartu laadimis- ja koostamispunktis vastutas RJM valvevalitsuse töötaja kapten Menšikov. Operatiivplaanis ette nähtud kellaaeg 21.30 ületati vaid 17 minutiga ning 24.märtsil kell 21.47 anti ešelon nr. 97314 ette.²² Erinevalt 1941.a. küüditamisest ei asunud pealelaadimispunkt aga Tartu raudteejaamas, vaid "küllaltki õnnestunult," nagu mainib enda ettekandes Vallik, sellest 5 km kaugusel linna servas Emajõe kaldal saeveski läheduses. Nii oli enamasti korraldatud ka mujal, näiteks Rakveres, kus pealelaadimispunkt asus samuti linnast 5 km eemal.²³ Peamiseks eesmärgiks oli muidugi mitte äratada elanikkonnas liigset huvi ja tähelepanu, liiatigi peatusid raudteejaamades samal ajal ka reisirongid. Keilas seevastu, kus pealelaadimispunkt asus üsna jaamahoone lähedal, oligi hiljem tulemuseks suur rahvakogunemine, mis operatiivtöötajatele palju peavalu valmistas.²⁴

25.märts esimestel varajastel tundidel siirdus nii Tartu kui ka Elva ešelonikomando, mis esialgu samuti oli paigutatud Tartu SM osakonna ruumidesse, neile määratud tööpostidele. Kella 02.00-ks võtsid Tartu pealelaadimispunkti ülem Vallik ja ešeloni ülem Kudrov Tartu ešeloni RJM transpordiosakonna esindajatelt vastu ning operatiivgruppide töö võis alata.²⁵

Tartu ešelon koosnes 62 vagunist, seda kaheteljelises arvestuses.²⁶ Kasutusel oli ka neljateljelisi vaguneid, kuid parema ja ühtlasema ülevaate saamiseks arvutati need ettekannetes enamasti ümber kaheteljelisteks.²⁷ Muidugi polnud kõik need 62 "inimkontingendi" jaoks, reeglina kuulusid ühe ešeloni koosseisu ka vagunid köögi, konvoi, staabi, isolaatori, küttematerjali jms. tarvis. Kahjuks ei õnnestunud autoril leida täpseid andmeid Tartu ešeloni kohta, kuid näiteks Võru ešelonis (97319) oli inimeste all 58-st vagunist 50.²⁸ Vagunite lihtsat ja viletsat sisustust on küüditatud ise oma mälestustes täpselt kirjeldanud ning midagi uut ei lisa siia ka arhiivimaterjalid. Puust narid, redeltrepp, ahi, ahjuroop, väike labidas või kühvel, ämber, kast ja latern - see oli operatiivplaanides ette nähtud täiskomplekt, mida tegelikkuses aga mitte iga vaguni inimesed endale lubada ei võinud.²⁹ Valliku ettekandest selgub, et Tartus ei jätkunud isegi ämbreid paraskitena kasutamiseks, olemas olid need ainult valdadest kohaletoodute vagunites.³⁰

ENSV siseminister Resevi 12.aprilli ettekande kohaselt Liidu siseministrile alustasid RJM operatiivgrupid väljasaadetavate perekondade kinnivõtmist Eestis 25.märtil kell 06.00, Tallinnas juba 04.00.³¹ Valliku ettekandest selgub aga, et Tartus algas küüditavate vastuvõtt ešeloni juba 02.30 ajal, seega vahetult pärast selle vastuvõttu RJM töötajatelt.³² Vaatamata sellele oli hommikul kella 08.00 kohale toodud vaid 139 inimest³³ ning kahtlemata sai juba siis operatiivtöötajatele selgeks, et "*Priboid*" ühe päevaga läbi viia ei suudeta.

Väljasaadetavate saabumine pealelaadimispunktidesse kujunes algul väga aeglaseks mitte ainult Tartus vaid ka mujal Eestis.³⁴ Peasüüdlasteks tehti loomulikult

kohe operatiivgrupid, kes ei suutnud võimalikult kiiresti kodudest tabada loodetud arvu inimesi. Kõikjal esines juhtumeid, kus tundide kaupa ei saanud ešelonide juurde ühtegi autot.³⁵ Paljud olid jõudnud kodudest põgeneda ja nüüd oli riiklik plaan ohus. Sellisel taustal oli täiesti oodatav samm arvestusliku reservi väljaviimine ja nagu on ajakirjanduses väitnud ka kagebist V.Pool, selline käsk 26.märtsil kella 16.00-17.00 vahel ka anti. See ei puudutanud küll kolme suuremat linna ja saari, kuid Tartu maakonnast oli reservis 361 perekonda.³⁶

Tõepoolest, 25.märtsi õhtul ja 26.märtsil operatiivtöö tempo kasvas ja laadimispunktidesse hakkas saabuma üha rohkem inimesi. Sellega kaasnesid uued probleemid. Plaani mittetäitmise hirmus haarasid operatiivgrupid reservi kõrval kaasa ka vanureid, raskesti haigeid, vanemateta alaealisi lapsi, kaugeid sugulasi jt. kes tegelikkuses väljasaatmisele ei kuulunud. Tartus esines juhtum, kus vallast toodi kohale ainult väljasaadetavate asjad, inimesed ise olid aga kuhugi kadunud.³⁷

Segadus ja kiirustamine kajastus valusalt ka dokumentatsiooni vormistamises, sageli täideti see räpakalt, ülekirjutuste ja vigadega. Perekonnakaartidel ei kajastunud perekonnapea nimi, vanused ja sugulusastmed ei klappinud. Elvasse toodi mõned perekonnad ilma igasuguste dokumentide ja paberiteta.³⁸

Kõik need vead kandusid edasi RJM-i laadimiskomandandi andmetesse ja hiljem ei klappinud need enam ešloni ülema omadega. See tekitas veelgi pingeid ja arusaamatusi RJM-i ja SM-i töötajate vahel. Viimaste nõudel vormistati mõnedele peredele kohapeal täiesti uued dokumendid³⁹ ning operatiivgruppide poolt kohale veetud lootusetult haiged või valed inimesed üritati koju tagasi saata. Vaatamata sellele sattus pea kõikjal ešelonidesse ka sinna mittekuuluvaid inimesi. Tapa ešlonis nr. 97303 selgus, et peale on laaditud 27 inimest, keda perekondlikesse nimekirjadesse polnud kunagi kantudki.⁴⁰ Esines juhtumeid, kus inimesi tõsteti rongist maha juba teel olles.

Bürokraatlike segaduste kõrval ilmnis ka teisi takistusi. Tartus muutusid laadimispaiga juurdesõiduteed peagi nii poriseks, et autod jäid kinni. Nagu tähendab Vallik *"tulid vabalt läbi ainult kolmeteljelised "Studebakerid."* Seoses sellega tuli inimeste laadimine viia üle ešloni paremale küljele.⁴¹

Paljud lisatööd ja ootamatused olid tingitud muidugi operatsiooni venimisest. Selgus, et paljudel väljasaadetavatel pole kaasas toiduaineid ning arusaadavalt ilmnis see eriti teravalt just linlaste, õpilaste ja üliõpilaste juures. Puudus oli joogiveest ja kuigi *"Emajõe vesi kõlbab pesemiseks ja keedetult ka joomiseks"* tuli seda Tartu vangla hobustega linnast kaks kuni kolm korda päevas juurde vedada. Paaril korral organiseeriti leiva ja lastele piima jagamist.⁴²

Nimetatud probleemid olid kõikjal Eestis sarnased, lisaks kulusid pika seisuaja jooksul ära ešelonide küttagavarad, inimesed külmetusid ja selgus, et kohati pole meditsiinipersonalile Moskvast kaasa antud isegi elementaarseid ravimeid.⁴³

Mida kauem vagunid paigal seisis, seda rohkem kogunes nende juurde küüditavate sugulasi ja tuttavaid, prooviti edasi anda pakke, kirju ja teateid. Tartu andis Vallik korralduse saadetisi vastu võtta. See toimus 300-400m kaugusel ešlonist, isiklikku üleandmist ei lubatud. Väidetavalt maksti kahele küüditatavale palgalehe alusel ja ettevõtte esindaja juuresolekul isegi viimane palk välja.⁴⁴ Mujal Eestis kõik nii ladusalt ei läinud. Nõnda selgub Elva laadimispunkti ülema ettekandest, et sageli valvemeeskond lihtsalt magas või oli purjus, sugulased ja tuttavad omasid täislaaditud vagunitele vaba juurdepääsu.⁴⁵ Ette tuli ka põgenemisi.⁴⁶

Vagunite laadimisel lähtuti Tartus (ja ilmselt ka mujal Eestis) normist 48-50 inimest neljeteljelisse ja 24-25 inimest kaheteljelisse vagunisse. Kui selgus, et plaan ei tule täis, kujunes inimeste arvuks 40-44 neljeteljelises ja 20-22 kaheteljelises vagunis.

**Tartu pealelaadimispunkti ülem,
ENSV SM MV ülema asetäitja
alampolkovnik P. Vallik.
ERAF, f 1, n 1, B 19888**

Vaatamata sellele jäi Tartus 62-st vagunist kasutamata 15.⁴⁷ Kogu Eestis tervikuna jäi tühjaks 112 vagunit.⁴⁸

Viimati nimetatud arvud on meile ülimalt olulised näitajad, sest kindlasti ei jäänud need vagunid tühjaks ešelonikomando ega selle varustuse, vaid just küüditamisele kuuluvate inimeste arvelt. Teades tühjaks jäänud vagunite arvu ja teiste alakomplekteeritust, selgub, et ainuüksi Tartu ešeloni puudujääk võis olla 400, Eestis kokku aga tervenisti 4500-5000 isiku ringis. Pealelaaditud kontingent oli aga mäletatavasti kokku saadud arvestusliku reservi ja "*ase mele haaratud*" inimeste arvelt.⁴⁹ E.Sarve "*Akadeemias*" ilmunud artikli pealkirja tsiteerides võib seda tõesti "*tšekistlikuks ebaõnnestumiseks*" nimetada.⁵⁰

Kuigi operatsioon "*Priboi*" jäi pea kõikjal Eestis lõpuni viimata ja riiklikult kehtestatud limiit täitmata, tuli ešelonid siiski teele saata. Enne määrati veel vene ja eesti keelt kõnelevate väljasaadetavate hulgast "*vagunivanemad*," kes pidid koostama nn. "*vaguninimekirjad*." Tartus rakendati lisaks tööle kohaliku SM osakonna operatiivvolinik Petuhhov, kes nimekirjad omakorda üle pidi kontrollima. Reidide käigus, milles osales ka pealelaadimispunkti ülem Vallik isiklikult, selgus tõsiasi, et paljudel vagunisoliijatel pole isegi passe. Need olid lihtsalt koju jäetud või RJM-i töötajate poolt operatsiooni käigus ära võetud. Viimased õnnestus omanikele peagi tagastada, kuid teine osa tuli "*vastavalt nende leidmisele saata miilitsaorganite nõudmisel väljasaadetud kontingendi asupaika*."⁵¹

Segadustele vaatamata õnnestus 27.märtsiks lõpuks kindlaks teha, et Tartus on vagunitesse laaditud 955 inimest. 246 peret, 215 üksikisikut, neist mehi 214, naisi 479, lapsi 262.⁵² Seega oli meeste osakaaluks Tartu küüditavate hulgas alla 1/4 ning taas leiab kinnitust väide, et tüüpiliseks väljasaadetuks oli ema alaealiste laste ja paari kohvriga.⁵³

Arv 955 vähenes aga veel Tartus olles, sest vaatamata väidetavale tõhusale meditsiinilisele kontrollile oli vagunitesse toodud raskelt haigeid, kohe tuli neist hospitaliseerida 8. Maha jäeti ka kaks last, kes olid vagunisse paigutatud hoolimata nende vanemate puudumisest. Lisaks tõsteti maha üks 3 kuune imik, kes vajas

kunstlikku toitmist. Valliku sõnade kohaselt "ei saanud seda ešloni tingimustes võimaldada." Lapse ema jäeti vagunisse. Nõnda vähenes arv 955 veel ešloni Tartus seismise ajal kümnekonna inimese võrra.⁵⁴

27.märtsi lõunaks kõik ettevalmistused lõppesid ja kell 14.15 saadeti ešlon nr. 97314 Tartu pealelaadimispaigalt Omski poole teele.⁵⁵ Kokku oldi teel 11 ööpäeva 27.märtsist – 07.aprillini. Teel paigutati haiglatesse veel neli inimest ning 03.aprillil ešloni Gorki oblastis⁵⁶ Arzamassis peatumise ajal õnnestus viiel väljasaadetaval toidujagamise ajal põgeneda. Korralikku valvet polnud suudetud organiseerida ning lisaks oli kogu jaama ümbrus valgustamata. Operatiivgruppide otsingud tulemusi ei andnud.⁵⁷

Ešlonide ülemate ettekannetes on sageli püütud kirjeldada ka küüditavate meeleolusid ja nende muutumisi ning tulemused on muidugi väga erinevad. Ühe äärmuse moodustavadki Tartu ja Elva aruanded, kus lakooniliselt ja kuulekalt näidatakse kõike positiivsetes toonides: tuju hea, vagunid korras, küte olemas, kaebusi ei ole, suhtumine eeskujulik jne.⁵⁸ Teisal võib aga kohata juba realistlikumaid olukirjeldusi. Nii võib Keila ešloniülema aruandest lugeda, kuidas Uurali mäeahelikke läbides, kus lumepaksus oli 2m ja külma -20°C, langesid inimesed sügavasse masendusse ning palusid jumalalt pääsemist. Tõsi, otsekui vabanduseks mainitakse aruande lõpus, et ešloni päralt jõudes nii ilmaolud kui ka küüditatute tuju siiski paranesid.⁵⁹ Viletsast olukorrast annab ilmeka pildi ka Ülemiste ešloni nr. 97306 arsti aruanne, mille kohaselt ešlonis olnud 1137-st inimesest diagnoosis ta mingi haiguse või terviserikke tervelt 355 - seega oli haigeid ligikaudu 1/3. Samas hospitaliseeriti teel olles vaid kolm inimest!⁶⁰

Kahtlemata valitses sarnane kurb olukord ka Tartu ešlonis, sest 07.aprillil Omskisse päralt jõudes tuli viivitamatult kohalikku haiglasse paigutada veel terve vagunitäis ehk 26 inimest. Ešloni ülema Kudrovi ettekandest selgub, et Moskvast määratud arst Guljajev ei suutnud teeloleku ajal organiseerida isegi mitte elementaarset isolaatorit.⁶¹

955-st Tartu ešloniga teele pandud inimesest jõudis seega neile määratud sihtpunkti 910. Vastuvõtjate suureks pettumuseks moodustasid enamuse nendest naised ja lapsed, ea tõttu hinnati töövõimutuks veel 11 küüditatut.⁶² Edasi kulges nende tee juba Tšerlaki tööstusrajooni.⁶³

25.-30.märtsini 1949.a. deporteeriti Tartumaalt operatsioon "Priboi" käigus 3385 inimest, kogu Eestist saadeti eriasumisele aga 20 723 tsiviilelanikku, määratud sihtkohta jõudis neist 20 600.⁶⁴ Balti riikidest tervikuna küüditati neil päevil oma kodudest Siberisse aga koguni üle 92 000 inimese, hiiglaslike mõõtmetega operatsiooni läbiviimisesse kaasatute arv ületas samal ajal 76 000.

Kuigi Tartu küüditajate ja küüditatute lugu on vaid väikeseks fragmendiks nendes 1949.a. märtsisündmustes, aitab ka see heita pisut enam valgust toimepandud suurkuriteole, selle järjekindlale planeerimisele ning jõhkrale sooritusele.

Tabel nr.1 **Tartus ja teel Siberisse haiglatesse paigutatud**

Nimekuju f.17/1	Nimi küüditamisnimekirjades	Haiglasse paigutatud	Sünniaasta	Elukoht	Märkused
Linda Karm	Linda Karm	Tartu 26.03.49	1913	Tartu linn	Küüditamisnimekirja alusel pääsenud, kuid SM andmeil siiski 26.03.49 küüditatud.

Jüri Karm	Jüri Karm	Tartu 26.03.49	1940	Tartu linn	Küüditamisnimekirja alusel pääsenud, kuid SM andmeil siiski 26.03.49 küüditatud.
Helma Teder	Helmi Teder	Tartu 26.03.49	1897	Tähtvere vald	Hiljem küüditati ja vabanes 20.07.55.
Tiia Teder	Tiia Teder	Tartu 26.03.49	1934	Tähtvere vald	Hiljem küüditati ja vabanes 20.07.55.
Aino Sander	Aino Mudak (Sander)	Tartu 27.03.49	1922	Tartu linn	Hiljem ei küüditatud.
Mari Sander	Mare Sander	Tartu 27.03.49	1942	Tartu linn	Hiljem küüditati.
Eis Sander	Õie Sander	Tartu 27.03.49	1947	Tartu linn	Hiljem küüditati.
Aleksander Tots	<i>Aleksander Toots ?</i>	Tartu 25.03.49	?	Tartu linn	?
Saima Kallang	Saima Kallang	Arzamass 03.04.49	?	?	Hiljem küüditati.
Linda Padjus	Linda Padjus	Krasnoufinsk ?	1911	Tartu linn	Hiljem küüditati, põgenes 15.07.56 ja vabanes 30.11.56.
Jaan Padjus	Jaan Padjus	Krasnoufinsk ?	1942	Tartu linn	Hiljem küüditati.
Valdek Kevend	Valdek Kevend	Taropets ?	1921	Kambja vald	Hiljem küüditati. Suri 01.01.50.

Tabel nr.2 Tartusse maha jäetud

Nimekuju f.17/1	Nimi küüditamisnimekirjades	Sünni-aasta	Elukoht	Märkused
Jaan Treial	Jaan Treial	1935	Kuuste vald	Õde ja vend pääsesid küüditamisest, kuid nende isa Osvald Treial küüditati siiski 27.01.50 ja vabanes 31.07.58.
Vilja Treial	Vilma Treial	1937	Kuuste vald	

Tabel nr.3 Arzamassis Tartu ešelonist põgenenud

Nimekuju f.17/1	Nimi küüditamisnimekirjades	Sünni-aasta	Elukoht	Märkused
Asta Solbol	Astra Helene Solvaja-Raudsepp	1921	Tartu linn, Väike-Kaare tn.	Hiljem küüditati, koht teadmata.
Hella Solbol	Hella Solvaja	1941	Tartu linn, Väike-Kaare tn.	Hiljem küüditati, koht teadmata.
Ivar Marke	Iivo-Heiki Mahnke	1930	Tartu linn, Väike-Kaare tn.	Hilisemad andmed puuduvad. Küüditamisnimekirjade alusel põgenes teel Siberisse ka tema õde Theda Guruleva-Mahnke, kes 06.05.55 paigutati ümber ja vabanes 12.02.56. Fondis 17/1 neid andmeid ei leidu.
Samuni Sovjani	Samuel Sooväli	1930	Nõo vald	Hiljem küüditati, vabanes 19.11.49.
Mäidu Holm	?	?	?	?

Tabelid: ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, 140; Rahi, 1949.a. märtsiküüditamine.

-
- ¹ Märtsiküüditamise historiograafiat vt. A. Rahi, 1949.a. märtsiküüditamine Tartu linnas ja maakonnas, Tartu 1998, lk.7-16.
- ² Nimetatud Parteiarhiivi säilikuid tutvustasid esimestena ajakirja *Akadeemia* 1999.a. nr.3, lk.607-619 V.Ohmann ja T.Tannberg ning kogu ülejäänud 1999.a. jooksul ilmus ajakirja igas numbris ka valik dokumente, vt. *Akadeemia* 1999.a. nr.3-12. Kuni selle ajani oli nimetatud dokumentatsioon jäänud kahjuks uurijate poolt peaaegu kasutamata. Mõned säilikes sisalduvatel dokumentidest võib siiski leida ka H. Sabbo raamatust *Võimatu vaikida II*, Tallinn 1996.
- ³ Ohmann-Tannberg, lk.609.
- ⁴ V.Pool, Operatsioon *Priboi*. Hilinenud reportaaž märtsiküüditamisest, *Õhtuleht* 1992, nr. 69-73.
- ⁵ Sabbo, II, lk.1038.
- ⁶ NSVL MN otsust nr.390-138ss arhiividest seni leitud pole, kuid seda tsiteerivad mitmed teised dokumendid, vt. Sabbo, II, lk.842-850.
- ⁷ Sabbo, II, lk.842-844.
- ⁸ Samas, II, lk.845-850.
- ⁹ Pool, *Õhtuleht* 1992, nr. 69.
- ¹⁰ Riiast etteantud arvu poolt räägib ka asjaolu, et algul oli Tartumaalt plaanis küüditada 1350 peret, Pärnumaalt 900, hiljem vähendati esimest 1300-ni, teisele liideti aga 50 juurde, et arv klapiks. Samas.
- ¹¹ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.279-286.
- ¹² V.Pool, *Õhtuleht* 1992, nr. 69.
- ¹³ Rahi, lk.43-44. Vt. ka: M.Arold, Märtsivapustused, Tartu 1995, lk.11-14.
- ¹⁴ Arold, lk.11-14.
- ¹⁵ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.279; vt. ka Ohmann-Tannberg, lk.612-613.
- ¹⁶ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.48-98;178. Ešelonide meeskondade struktuur oli väga sarnane 1941.a. küüditamisel kasutatule; vt. Eesti rahva, lk.264 jj. Samuti tasub tähele panna, et enamus komandode juhtivkoosseisust värvati otse sõjavangilaagritest, seega oli tegu oma ala tõeliste professionaalidega.
- ¹⁷ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.178.
- ¹⁸ RJM palve SM-le esitati juba 17.märtsil 1949.a. ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.47;279-280; s.140, l.262.
- ¹⁹ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.280; Ohmann-Tannberg, lk.612.
- ²⁰ V.Pool, *Õhtuleht* 1992, nr. 69-73. Viljandimaalt, Raudna vallast on teada huvitav juhus, kus instrueerimiskoosolekul osales *aktivist*, kes kuulus ka ise väljasaatmisele. ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.322.
- ²¹ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.257-258.
- ²² Samas, l.107-109.
- ²³ Samas, l.172.
- ²⁴ Samas, l.281. Keilas õnnestus kahel inimesel seisvast ešelonist põgeneda.
- ²⁵ Samas, l.232-233.
- ²⁶ Samas, l.107.
- ²⁷ Ilmselt on just siit läinud käibele erinevid versioone vagunite arvu kohta. Ettekannetest võib leida ka arvu 57 ja see esineb ka A.Rahi uurimuses, vt. Rahi, lk.51. Tartu ešloni ülem Kudrov märgib oma ettekandes aga vagunita arvuks 63; ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.140, l.252.
- ²⁸ Ešelonis nr. 97319 oli ka 189 Tartu ešelonist maha jäänud inimest, ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.140, l.264.
- ²⁹ Vt. nt. vagunite inventari loetelu ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.140, l.181.
- ³⁰ Saeveskist saadud laudadest ehitati küll ka ajutine käimla, kuid inimeste hulka arvestades sellest ei piisanud; ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.180.
- ³¹ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.279-280.
- ³² Samas, l.178-179.
- ³³ Samas, l.107-110.
- ³⁴ Tartu: ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.140, l.252. Hiljem nimetati operatiivgruppide töö aeglust arvandmete lahkumise kõrval kogu operatsiooni suurimaks puuduseks; ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.140, l.328.
- ³⁵ 25.märtsil kella 12.00-14.00 võeti Tartu ešloni vastu vaid kaks inimest; ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.107-108; 179.
- ³⁶ Pool, *Õhtuleht*, nr. 72-73.
- ³⁷ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.179-180.

- ³⁸ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.185-186. Lühikest ülevaadet küüditamise dokumentatsioonist vt: E.Sarv, Märtsiküüditamine kui tšekistlik ebaõnnestumine, Akadeemia,1999, nr.12; 2000, nr.1, lk.166-167.
- ³⁹ Elvas võttis see aega 10 tundi. ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.185-186.
- ⁴⁰ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.140, l.28. Vt. ka Sarv, lk.165.
- ⁴¹ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.178.
- ⁴² Samas,l.179-180. Mujalt Eestist on teateid toiduainete müügist ešelonide juures; ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.281-282.
- ⁴³ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.281-283. Paiguti osteti ravimeid juurde kohalikest apteekidest ning isegi veel teel Siberisse.
- ⁴⁴ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.180-181.
- ⁴⁵ Samas,l.186.
- ⁴⁶ Põgenemisi tuli ette Tapal, Keilas; vt. ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.154; Ohmann-Tannberg, lk.617.
- ⁴⁷ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.180-181. 15 vagunit muidugi taas kaheteljelises arvestuses.
- ⁴⁸ Seega kasutati operatsiooniks eraldatud 1169 vagunist ära 1057; ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.105.
- ⁴⁹ Nõnda kõneles küüditatute arvust N.Karotamm EK(b)P KK VIII pleenumil 1950.a.;EK(b)P Keskkomitee VIII pleenumi stenogramm, Akadeemia, 1999, nr.10, lk.2223-2234. Vt. ka Arold, lk.61-63.
- ⁵⁰ Sarv, Akadeemia, 1999, nr.12; 2000, nr.1.
- ⁵¹ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.180. Mäletatavasti oli Vallik ise ENSV SM MV ülema asetäja, ilmselt siit ka eriline kohusetundlikkus.
- ⁵² ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.180;s.140, l.252. Täpne meete-naiste-lastesuhtarv on siiski segane, selgelt ilmneb see väljasaadetute üleandmisel sihtkohas. On tõenäoline, et vanemad lapsed läksid loendajatel kohati kirja meeste või naiste hulka. Segadused küüditatute arvude ja nimedega loeti hiljem operatsiooni peamiste puuduste hulka; ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.140, l.328.
- ⁵³ H.Tõnismägi, Ülekohtu toimikud, Tallinn, 1998, lk.147.
- ⁵⁴ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.180. Kahjuks puudub Valliku aruandes täiesti 3 kuuse lapse (ja tema vanemate) nimi ning lapse puudumine ei kajastu arvuliselt ka hilsemates dokumentides. Teiste haiglatesse paigutatute, põgenenute ja maha tõstetute nimed on aga olemas ja tabelina esitatud käesoleva artikli lõpus. Üldjuhul hospitaliseerimine siiski küüditamisest ei päästnud, kõik haiged saadeti pärast tervenemist edasi neile varem määratud sihtpunkti.
- ⁵⁵ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.139, l.181.
- ⁵⁶ Praegune Nižni Novgorod.
- ⁵⁷ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.140, l.252.
- ⁵⁸ Vt. ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.140, l.17;252-253.
- ⁵⁹ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.140, l.205.
- ⁶⁰ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.140, l.10-11.
- ⁶¹ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.140, l.253. Kokku paigutati Tartu ešelonist seega erinevatesse haiglatesse 38 inimest, mis oli kogu operatsiooni halvim meditsiiniline tulemus.
- ⁶² ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.140, l.254. Vastuvõtmisel erineb meeste-naiste-lastesuhtarv juba oluliselt Tartus kindlaks määratud - nüüd on mehi 210, naisi ikka veel 479, lapsi ainult 221. Vt. viide nr.???
- ⁶³ Nende edasise saatuse kohta Siberis vaata täpsemalt; Rahi, 54jj.
- ⁶⁴ ERAF, SM, f.17/1, n.1, s.140, l.312-313.